

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قرآن و حدیث
پرویس تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه

بررسی مفهومی و مصداقی ضرورت در باروری های

مصنوعی

استاد راهنما

زهرا تابش

استاد مشاور

منیرالسادات سید کریمی

دانشجو

ساجده سادات حاجی بابائیان امیری

شهریور ماه ۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت و حقوق رساله / پایان نامه

اینجانب ساجده سادات حاجی بابائیان امیری دانشجوی ورودی ۹۶ مقطع کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی که موضوع رساله / پایان نامه ام با عنوان: «بررسی مفهومی و مصداقی ضرورت در باروری- های مصنوعی» در شورای علمی گروه آموزشی فقه و حقوق به تصویب نهایی رسیده است، تعهد می‌دهم:

الف) همه مطالب و مندرجات رساله / پایان نامه ام حاصل تحقیقات شخصی ام تهیه شده است و در صورت استفاده از مطالب، نتایج تحقیقات، نقل قول‌ها، جداول و نمودارهای دیگران، منابع و مآخذ آن را مطابق با شیوه‌نامه دانشگاه ذکر نموده‌ام.

ب) حقوق مادی و معنوی دانشگاه را درباره این اثر محترم بشمارم و در صورتی که نتایج این تحقیق را در کتاب، مقاله، اختراع، اکتشاف و هرگونه تولید علمی دیگری منتشر کنم، با نام دانشگاه قرآن و حدیث بوده و مطابق با ضوابط آن عمل نمایم.

ج) در صورت استفاده از حمایت‌های مالی و غیرمالی نهادهای دولتی و غیردولتی در این تحقیق، مراتب را کتباً به امور پایان‌نامه‌های دانشگاه اطلاع دهم.

د) چنانچه در هر شرایط و زمانی، خلاف تعهدات فوق ثابت شود، دانشگاه را در اتخاذ هر نوع تصمیم حقوقی مختار می‌دانم و نسبت به تصمیم اتخاذ شده ادعا و اعتراضی ندارم.

نام و نام خانوادگی دانشجو: ساجده سادات حاجی بابائیان امیری

تاریخ و امضاء:

تقدیم به

ساحت مقدس حضرت ولی عصر حجت بن الحسن (عجل الله تعالی و فرجه الشریف)

و

تمام مادران دلسوز و زحمتکش سرزمین مان

امید است این چند برگ، ما را به خلقت و نعمت‌های فراوان خداوند نزدیک‌تر کند، و راهی برای دیگر مادران این سرزمین مان باشد.

ان شاء الله که این کوشش مورد قبول حضرت ولی عصر (ارواحنه فداه) قرار گیرد.

سپاسگزاری

سپاس فراوان از پدر و مادر عزیزم که در تمام سال‌های عمرم مدیون محبت بی‌دریغشان بودم و معجزه‌ی زندگی من داشتن و بودن آن‌هاست.

سپاس از خواهر و برادر عزیزم که صبوری کردند و مرا در این راه یاری کردند.

سپاس از سرکار خانم تابش که بنده را در این راه یاری کردند.

چکیده

ضرورت در باروری مصنوعی مدت هاست که به موضوعی چالش برانگیز در میان اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی تبدیل شده است. علت این مسئله پیچیدگی تشخیص ضرورت و یا عدم ضرورت باروری مصنوعی به دلیل نیاز به انجام بعضی مقدمات حرام برای زوج یا زوجه می باشد. این موضوع را می توان از دوجنبه مفهومی و مصداقی مورد بررسی قرار داد.

باروری مصنوعی از چند جهت در فقه می تواند مورد بحث واقع شود، یکی از جهت جواز یا عدم جواز این عمل یعنی از این جهت که آیا قراردادان اسپرم مرد اجنبی با زن دیگر برای عمل تلقیح مصنوعی و قراردادان اسپرم مرد با زن خود جایز است یا خیر؟ و دیگری از جهت نوع درمان و انواع آن.

روش های گوناگون تلقیح مصنوعی، خود موجب دشواری ها و پرسش هایی است، که غالب این پرسش ها و دشواری ها از حیطة پزشکی فراتر رفته و در زمینه اخلاق، حقوق و فقه نیز بروز یافته است. از مهم ترین و اساسی ترین این چالش ها آن است که انجام این اعمال غالباً مستلزم مقدمات حرام است. به همین جهت این مسئله زمانی قابل اهمیت می شود که بحث ضرورت و بقای زندگی زناشویی به میان می آید. باتوجه به اینکه باروری های مصنوعی مستلزم انجام یکسری مقدمات مانند نگاه مرد نامحرم به بدن زن و لمس آن، انجام عمل استمنا توسط مرد برای تهیه اسپرم و یا تحمیل بارورسازی مصنوعی به مرد یا زن می باشند، به همین دلیل قاعداً باید در فرض ضرورت انجام شود و این پژوهش در پی تبیین مفهوم و مصداق ضرورت در این موضوع می باشد.

بر همین اساس، در این پایان نامه ابتدا تاریخچه ای از باروری مصنوعی و بررسی های علمی، مذهبی و پزشکی صورت گرفته روی آن بیان گردیده است. سپس ادله موافقین و مخالفین این حوزه ارائه شده است. در ادامه دوقاعده فقهی «اضطرار» و «الضرورات تنقذ بقدرها» برای تشخیص ضرورت باروری مصنوعی توضیح و نکات مربوط به آن ها بیان شده است. همچنین ضرورت روانشناسی و اجتماعی درمان ناباروری در انتها مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: باروری های مصنوعی، تلقیح مصنوعی، حد ضرورت، روانی - اجتماعی، قاعده اضطرار.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	۱-۱ کلیات
۲	۱-۱-۱ بیان موضوع تحقیق
۴	۱-۱-۲ سوال اصلی تحقیق
۵	۱-۱-۳ سوالات فرعی تحقیق
۵	۱-۱-۴ فرضیه‌های تحقیق
۶	۱-۱-۵ روش، ضرورت، اهداف و اهمیت تحقیق
۶	۱-۱-۶ پیشینه تحقیق
۹	۱-۱-۷ چارچوب نظری تحقیق
۹	۱-۲ واژه‌شناسی
۹	۱-۲-۱ مفهوم ضرورت
۹	۱-۲-۱-۱ ضرورت در لغت
۱۰	۱-۲-۱-۲ ضرورت در اصطلاح
۱۲	۱-۲-۱-۳ واژگان مشابه
۱۴	۱-۲-۲ مفهوم تلقیح مصنوعی
۱۵	۱-۲-۲-۱ تلقیح مصنوعی در لغت
۱۷	۱-۲-۲-۲ تلقیح مصنوعی در اصطلاح

۱۹	۱-۳ پیشینه و روش های تلقیح مصنوعی .....
۱۹	۱-۳-۱ سیر تاریخی تلقیح مصنوعی .....
۲۰	۱-۳-۱-۱ تاریخچه اسلامی .....
۲۱	۱-۳-۱-۲ تاریخچه قانونی .....
۲۱	۱-۳-۱-۳ تاریخچه پزشکی .....
۲۳	۱-۳-۲ سیر تاریخی نظرات و قانون گذاری در تلقیح مصنوعی .....
۳۱	۱-۳-۳ روش های تلقیح مصنوعی .....
۳۱	۱-۳-۳-۱ تلقیح مصنوعی داخلی (درون رحمی) .....
۳۲	۱-۳-۳-۲ تلقیح مصنوعی خارجی (خارج از رحم) .....
۳۳	فصل دوم: بررسی ادله موافقین و مخالفین تلقیح مصنوعی در اسلام .....
۳۴	۲-۱ بررسی آراء فقهاء امامیه در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۳۴	۲-۱-۱ آراء و ادله موافقین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۳۵	۲-۱-۱-۱ بیان آراء موافقین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۴۰	۲-۱-۱-۲ ادله آراء موافقین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۴۴	۲-۱-۲ آراء و ادله مخالفین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۴۴	۲-۱-۲-۱ بیان آراء مخالفین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۴۶	۲-۱-۲-۲ ادله آراء مخالفین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۵۴	۲-۱-۳ نقد و رد ادله مخالفین در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۵۶	۲-۲ بررسی آراء فقهاء اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۵۷	۲-۲-۱ آراء و ادله موافقین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی .....
۵۷	۲-۲-۱-۱ بیان آراء موافقین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی .....

- ۲-۲-۱-۲ ادله آراء موافقین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی ۵۸
- ۲-۲-۲ بررسی آراء مخالفین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی ۵۹
- ۲-۲-۲-۱ بیان آراء مخالفین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی ۵۹
- ۲-۲-۲-۲ ادله آراء مخالفین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی ۶۲
- ۲-۲-۳ نقد و رد ادله مخالفین اهل سنت در خصوص تلقیح مصنوعی ۶۳
- ۲-۳ آراء رهبران ادیان آسمانی غیر از اسلام ۶۳
- فصل سوم: مفهوم و مصداق ضرورت در باروری مصنوعی ۶۶**
- ۳-۱ بررسی قواعد ناظر بر ضرورت ۶۷
- ۳-۱-۱ تبیین قاعده‌ی اضطرار ۶۷
- ۳-۱-۱-۱ بررسی مفاد قاعده ۶۸
- الف_ معنی لغوی اضطرار ۶۹
- ب_ معنی اصطلاحی اضطرار ۷۰
- ۳-۱-۱-۲ ادله‌ی قاعده اضطرار ۷۲
- ۳-۱-۱-۳ دامنه‌ی قاعده اضطرار ۸۱
- ۳-۱-۲ تبیین قاعده‌ی «الضرورات تتقدر بقدرها» ۸۳
- ۳-۱-۲-۱ بررسی مفاد قاعده ۸۴
- الف_ معنی لغوی ۸۵
- ب_ معنای اصطلاحی ۸۵
- ۳-۱-۲-۲ ادله قاعده «الضرورات تتقدر بقدرها» ۸۶
- ۳-۱-۲-۳ دامنه قاعده «الضرورات تتقدر بقدرها» ۹۲
- ۳-۱-۳ تبیین قاعده‌ی عسر و حرج ۹۳

- ۳-۱-۳-۱ بررسی مفاد قاعده ۹۴
- الف_ معنی لغوی عسر ۹۵
- ب_ معنای اصطلاحی عسر ۹۵
- ج_ معنی لغوی حرج ۹۶
- د_ معنای اصطلاحی حرج ۹۷
- ه_ رابطه‌ی عسر و حرج ۹۷
- ۳-۱-۳-۲ ادله قاعده عسر و حرج ۹۸
- ۳-۱-۳-۳ دامنه‌ی قاعده‌ی عسر و حرج ۱۱۱
- ۳-۲ ناباروری و ضرورت درمان با باروری مصنوعی ۱۱۷
- ۳-۲-۱ ناباروری و درمان آن ۱۱۷
- ۳-۲-۱-۱ تعریف ناباروری ۱۱۹
- ۳-۲-۱-۲ علل ناباروری ۱۲۰
- الف_ علل ناباروری مردان ۱۲۰
- ب_ علل ناباروری زنان ۱۲۵
- ج_ عوامل ابتلا به ناباروری ۱۳۰
- ۳-۲-۱-۳ روش‌های تشخیص ناباروری ۱۳۱
- الف_ آزمایش‌های مردان ۱۳۲
- ب_ آزمایش‌های زنان ۱۳۳
- ۳-۲-۱-۴ روش‌های درمان ناباروری ۱۳۶
- ۳-۲-۲ مفهوم ضرورت در باروری‌های مصنوعی ۱۴۶
- ۳-۲-۳ مصادیق ضرورت در باروری‌های مصنوعی ۱۴۸

- ۱-۳-۲-۳ ضرورت‌های روانی ۱۴۹
- الف- بررسی تأثیرات روانی ناباروری ۱۵۲
- ب- نقش تلقیح مصنوعی در کاهش یا حذف تأثیرات روانی ناباروری ۱۵۸
- ج- نتیجه‌گیری ۱۵۹
- ۲-۳-۲-۳ ضرورت‌های اجتماعی ۱۶۰
- الف- بررسی آثار ناباروری در جامعه ۱۶۰
- ب- نقش تلقیح مصنوعی در کاهش یا حذف آثار مخرب ناباروری در جامعه ۱۶۷
- ج- نتیجه‌گیری ۱۷۲
- نتیجه‌گیری ۱۷۵
- فهرست منابع ۱۷۶

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱ کلیات

در پژوهش‌های دانشگاهی مرسوم است که فصلی را به کلیات اختصاص داده و در آن به مباحث کلی چون طرح موضوع تحقیق، هدف و چرایی انتخاب می‌پردازند؛ ما نیز بر همین رسم گفتار اول خود را تحت عنوان کلیات در سه قسمت مکتوب نموده‌ایم و در آن به مطالب ذیل می‌پردازیم؛

در قسمت اول به شاکله‌ی پژوهش، یعنی چارچوب نظری و مسایل کلی تحقیق (بیان مسأله، سؤالات و فرضیات تحقیق، روش تحقیق و پیشینه‌ی تحقیق) پرداخته می‌شود. قسمت دوم به مفاهیم کلیدی پژوهش اختصاص دارد.

در قسمت سوم به پیشینه و روش‌های تلقیح مصنوعی پرداخته خواهد شد.

۱-۱-۱ بیان موضوع تحقیق

پیشرفت علم امروزه به کمک زوج‌های نابارور آمده و راه‌های گوناگونی را پیشروی زوجین گذاشته تا از موهبت پدر و مادر شدن بهره‌مند گردند.

مسأله تلقیح مصنوعی یکی از روش‌های نوین در درمان ناباروری و از جمله مسائل مستحدثه و حاصل تحولات علمی و تکنولوژی عصر حاضر است که در دنیای امروز مورد توجه قرار گرفته و در قلمرو علم حقوق بحث‌های جنجال‌برانگیزی را موجب شده است. در سال‌های اخیر مطالعات و تحقیقات زیادی در خصوص

باروری از طریق تلقیح مصنوعی و آثار و احکام آن صورت گرفته که منجر به چاپ کتب و مقالات فارسی و عربی شده است.

با این حال، قابل توجه است که روش‌های گوناگون تلقیح مصنوعی، خود موجب دشواری‌ها و پرسش‌هایی است، که غالب این پرسش‌ها و دشواری‌ها از حیطة پزشکی فراتر رفته و در زمینه اخلاق، حقوق و فقه نیز بروز یافته است.

تلقیح مصنوعی با اسپرم شوهر در زوجینی که فاقد فرزند هستند، طبق فتوای اکثریت مراجع فی‌النفسه اشکال ندارد. هرچند ممکن است به دلیل وجود مقدمات حرام برای انجام آن، با اشکال مواجه باشد.

در آنجا که باروری‌های مصنوعی مستلزم انجام یکسری مقدمات مانند نگاه مرد نامحرم به بدن زن و لمس آن، انجام عمل استمنای توسط مرد برای تهیه اسپرم می‌باشند. به همین دلیل قاعداً باید در فرض ضرورت انجام شود. متأسفانه ملاکی برای تعیین «ضرورت» در انجام این اعمال ارائه نموده‌اند مانند آنجا که گفته شده:

«هرگاه نطفه زن و شوهری را در خارج از رحم باهم ترکیب کنند و در رحم شخص ثالثی قرار دهند، این امر ذاتاً جایز است؛ ولی چون غالباً مستلزم نگاه و لمس حرام است، تنها در موارد ضرورت جایز است.» هر چند در این نظر از واژه «ضرورت» استفاده شده است، اما تعریف مشخصی از «ضرورت» و میزان آن ارائه نداده‌اند. در حالی که در مباحث دیگری که ضرورت در موضوع حکم لحاظ شده، منظور آن نیز روشن شده است مانند آنجا که اضطرار، نجات نفس محترمه دانسته شده که اقدام شخص مرتکب فعل حرام باید تنها راه دفع ضرورت و نجات نفس باشد. بنابراین چنانچه مضطر بتواند با انجام اقدامات مباح و مشروع، از قبیل استمداد از دیگران بویژه قوای دولتی یا فرار از صحنه و یا خریداری شیئی که بتواند با آن از خود رفع ضرورت کند، دیگر ارتکاب فعل محرم برای وی جایز نخواهد بود؛ همانند کسی که به واسطه غلبه گرسنگی، دچار اضطرار شده و قدرت خرید طعام هم داشته باشد، نمی‌تواند دست به سرقت بزند و یا اکل میته نماید.

همچنین از مسلمات فقهی آن است که اقدام مضطر باید به قدر حاجت و متناسب با شرایط و اوضاع و احوال اضطراری باشد. اقدامات اضطراری نیز باید با رعایت «الأسهل فالأسهل» باشد و به قدر ضرورت و نیاز صورت گیرد؛ زیرا هر چند گفته‌اند «الضرورات تبيح المحظورات»؛ اما در کنار آن، قاعده‌ی «الضرورات تتقدر بقدرها» هم وجود دارد که يك قاعده‌ی عقلی است و مفاد آن این است که تنها تا رفع حالت ضرورت و به تناسب خطر و تهدید موجود، انجام فعل اضطراری جایز است. گاه با يك اقدام مباح می‌توان از خود رفع خطر کرد و گاه دفع

خطر مستلزم ارتکاب فعلی است که در شرایط عادی نامشروع است. در ارتکاب فعل محرم هم رعایت مقدار مورد لزوم مدنظر است. چنانکه پیش از این نیز اشاره شد که خداوند متعال تناول اشیای حرام را به هنگام ضرورت مباح کرده است؛ اما باید به قدر سدّ رمق و رفع ضرورت اکتفا نمود. و نیز گفته شد که اباحه‌ی اشیای مذکور به میزان رفع اضطرار است. در تحریر الوسيله آمده است: «اگر فردی مضطر به ارتکاب حرامی شد، واجب است به مقدار رفع ضرورت مرتکب آن حرام شود». صاحب جواهر می‌نویسد: «خوردن گوشت مردار برای حفظ نفس واجب است و در صورتی که از خوردن امتناع نماید، عمل جایزی انجام نداده است؛ زیرا امتناع وی به منزله هلاکت نفس به دست خود اوست». بنابراین، نهایت اقدام اضطراری نهایت ضرورت است و با رفع ضرورت، جواز اقدام هم مرتفع خواهد شد و قاعده‌ی «الضرورات تتقدر بقدرها» حاکم می‌شود. از مجموع آنچه بیان شد روشن می‌شود که تعیین «حد ضرورت» در حکم نقش بسزایی دارد. در خصوص باروری‌های مصنوعی، می‌دانیم که ناباروری زوجین از نظر پزشکی، روانپزشکی و اجتماعی مشکلات و چالش‌هایی دارد که گاه سلامت جسمی و روانی زوجین را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با این حال گاهی این مشکلات تا این حد جدی نیست و باروری زوجین صرفاً موجب قوام بیشتر خانواده و لذت و شادی در کانون خانواده می‌شود.

حال سوال این است که آیا در چنین شرایطی می‌توان به باروری‌های مصنوعی دست زد؟

جایگاه قاعده فقهی «الضرورات تتقدر بقدرها» در تشخیص جواز اقدام به باروری‌های مصنوعی چیست و آیا می‌توان ملاکی در این خصوص ارائه نمود؟

برای پاسخ به این سوال نیاز است ابتدا چالش‌ها و مشکلات احتمالی ناباروری از منظر پزشکی و روانپزشکی مورد مطالعه قرار گیرد و سپس با بررسی دقیق قاعده‌های فقهی اضطرار، الضرورات و عسر و حرج ملاک دقیقی برای تشخیص «حد ضرورت» در این نوع باروری‌ها ارائه شود.

۲-۱-۱ سوال اصلی تحقیق

با توجه به اینکه جواز باروری‌های مصنوعی غالباً مشروط به ضرورت شده، چه ملاکی برای «حد ضرورت» ارائه شده و مصادیق آن کدامند؟

۳-۱-۱ سوالات فرعی تحقیق

۱. قاعده‌ی اضطرار و الضرورات و موارد آن کدام است؟
۲. قاعده‌ی عسر و حرج و موارد آن کدام است؟
۳. قاعده‌ی اضطرار و عسر و حرج از منظر قواعد فقهی چه جایگاهی دارد؟
۴. جایگاه قاعده‌ی فقهی «الضرورات تنقذ بقدرها» در تشخیص جواز اقدام به باروری‌های مصنوعی چیست؟ و آیا می‌توان ملاکی در این خصوص ارائه نمود؟
۵. ضرورت‌های پزشکی و روانپزشکی برای انجام تلقیح مصنوعی چیست؟

۴-۱-۱ فرضیه‌های تحقیق

فرضیاتی که در راستای سؤالات فوق قابل طرح است به قرار ذیل می‌باشد:

- فرضیه ۱:** قاعده اضطرار، حکم حرمت را در همه مواردی که آسیب‌های روحی یا جسمی جبران‌ناپذیر وارد می‌شود، برمی‌دارد.
- فرضیه ۲:** قاعده عسر و حرج، تکالیفی که موجب مشقت و سختی برای مکلف است در دین وجود ندارد.
- فرضیه ۳:** جایگاه این دو قاعده در فقه، حاکم بر احکام فقه‌اند و اثر آن برداشتن سختی و تنگنا و حکم حرمت هست که در واقع نشان‌دهنده‌ی همان نکته‌ی ضرورت است.
- فرضیه ۴:** اگر زوجینی به علت ناباروری در زندگی‌شان دچار عدم آرامش جسمی و روحی شدند، و یا نبود فرزند قوام خانواده را دچار خلل می‌کرد، بر اساس قاعده «الضرورات تنقذ بقدرها» می‌توان اقدام به تلقیح مصنوعی کرد.
- فرضیه ۵:** ناباروری زوجین گاه سلامت جسمی و روانی زوجین را تحت تأثیر قرار می‌دهد اما گاهی این مشکلات تا این حد جدی نیست و باروری زوجین صرفاً موجب قوام بیشتر خانواده و لذت و شادی در کانون خانواده می‌شود. هر دو حالت را می‌توان مصداق ضرورت دانست.

۵-۱-۱ روش، ضرورت، اهداف و اهمیت تحقیق

شیوه‌ی محتوایی این پایان‌نامه با استفاده از منابع متعدد فقهی و پزشکی، شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (آماري) است و روش غالب پژوهش، ارزیابی نظریات متناسب با آن می‌باشد.

هدف از این موضوع بررسی مفهومی و مصداقی ضرورت در باروری‌های مصنوعی است که با رجوع به چند قاعده مهم فقهی از جمله، «قاعده عسر و حرج»، «قاعده الضرورات تتقدر بقدرها» و «قاعده اضطرار» به این موضوع می‌پردازیم؛

به دلیل اینکه مبحث باروری‌های مصنوعی از جمله مسائلی است که در زمینه‌ی پزشکی و روانپزشکی مورد سوالات گوناگون و همچنین بررسی‌های مختلف قرار گرفته است، مبنای کار در این زمینه از نظر فقهی و پزشکی بر اساس ضرورت و عسر و حرج قرار می‌گیرد تا بتوان ابتدا چالش‌ها و مشکلات احتمالی ناباروری از منظر پزشکی و روانپزشکی مورد مطالعه را بررسی قرار داده و سپس با بررسی دقیق قاعده‌های فقهی اضطرار و الضرورات و عسر و حرج ملاک دقیقی برای تشخیص «حد ضرورت» در این نوع باروری‌ها ارائه گردد. به دلیل نبود کتاب، مقاله یا پژوهشی به طور تخصصی در این زمینه، و نیز روشن نبودن قلمرو ضرورت در موضوع مورد بحث در قواعد فقهی مذکور، لازم است طی یک پژوهش مستقل این موضوع مورد بررسی قرار گیرد.

۶-۱-۱ پیشینه تحقیق

چنان که در بیان مسأله روشن شد، طبق گفته‌ها و نظرات، جواز باروری‌های مصنوعی مشروط به ضرورت دانسته شده است، مانند:

«هرگاه نطفه زن و شوهری را در خارج از رحم باهم ترکیب کنند، و در رحم شخص ثالثی قرار دهند، این امر ذاتاً جایز است؛ ولی چون غالباً مستلزم نگاه و لمس حرام است، تنها در موارد ضرورت جایز است.» در بعضی دیگر مفهوم ضرورت در حد اجمالی بیان شده است مانند:

«مقصود از مقدمات حرام در این مسئله، نگاه مرد نامحرم به بدن زن و لمس آن است، و همچنین انجام عمل استمنای توسط مرد برای تهیه‌ی اسپرم و یا تحمیل بارورسازی مصنوعی به مرد یا زن است. البته اگر این امر جز با ارتکاب مقدمات حرام ممکن نباشد، در صورت ضرورت اشکال ندارد، و منظور از ضرورت این است که مثلاً اگر این کار انجام نشود، زندگی زناشویی آن‌ها مختل می‌شود و یا زن گرفتار بیماری می‌گردد.»

برای روشن شدن بحث ناگزیر از بررسی قاعده اضطرار و قاعده الضرورات و همچنین قاعده عسر و حرج هستیم که در کتب قواعد فقهی به این قاعده پرداخته شده است.

همچنین در خصوص احکام و آثار فقهی و حقوقی باروری‌های مصنوعی به طور کلی پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است:

۱. باروری و بارداری مصنوعی و آثار فقهی و حقوقی آن از دیدگاه امامیه. (آذر، علی‌اکبر. باروری و بارداری مصنوعی و آثار فقهی و حقوقی آن از دیدگاه امامیه. کارشناسی ارشد، دانشگاه چمران اهواز _ دانشکده الهیات و معارف اسلامی: ۱۳۸۹).

۲. احکام اجاره رحم و فرزند متولد از آن در فقه شیعه و حقوق ایران. (رزگر، اکرم. احکام اجاره رحم و فرزند متولد از آن در فقه شیعه و حقوق ایران. کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) _ دانشکده الهیات و معارف اسلامی: ۱۳۸۸).

۳. باروری‌های مصنوعی و حکم فقهی آن. (یزدی، محمد. باروری‌های مصنوعی و حکم فقهی آن. فصلنامه فقه اهل بیت (علیهم‌السلام)، سال ۳، شماره ۵ و ۶، ۱۳۷۵).

۴. بررسی احکام جنین آزمایشگاهی از منظر فقه و حقوق اسلامی. (محمودی، علی. بررسی احکام جنین آزمایشگاهی از منظر فقه و حقوق اسلامی. کارشناسی ارشد، دانشگاه یاسوج _ دانشکده ادبیات و علوم انسانی: ۱۳۹۱).

۵. آثار حقوقی تلقیح مصنوعی انسان. (علوی قزوینی، سیدعلی. آثار حقوقی تلقیح مصنوعی انسان. مجله- نامه مفید، سال اول، شماره سوم، ص ۱۶۵).

۶. استفتائات و نظریات

اما در هیچ یک از آثار نام‌برده به تفضیل به معنا و حد ضرورت (که اصل جواز فعل مشروط بر آن دانسته شده) پرداخته نشده است.

برای فهم ملاک ضرورت در این نوع اقدامات لازم است چالش‌های پزشکی و روان‌پزشکی زوجین نابارور به شرح موارد زیر نیز بررسی قرار گیرد:

۱. جنبه‌های روانی - اجتماعی ناباروری از دیدگاه پزشکان ایرانی. (آخوندی، محمدمهدی و زهره بهجتی اردکانی و رضا کرمی نوری. جنبه‌های روانی - اجتماعی ناباروری از دیدگاه پزشکان ایرانی. مقاله‌های مجله‌های علمی. باروری و ناباروری. موضوع: علوم پزشکی. فصلنامه . ۲ . ۷. تابستان (۱۳۸۰): ۱۳ تا ۲۶).
۲. مشکلات عاطفی و روانی ناشی از ناباروری و راهکارهای مقابله با آن‌ها. (محمدی، محمدرضا و فریده خلیج آبادی فراهانی. مشکلات عاطفی و روانی ناشی از ناباروری و راهکارهای مقابله با آن‌ها. مقاله‌های مجله‌های علمی. باروری و ناباروری. موضوع: علوم پزشکی. فصلنامه . ۲ . ۸. پائیز (۱۳۸۰): ۳۳ تا ۳۹).
۳. شیوه‌های حل مسئله و سازگاری زناشویی در زوج‌های نابارور و بارور. (کیقبادی، فرناز و زهره فقیه ایمانی و محمدعلی مظاهری. شیوه‌های حل مسئله و سازگاری زناشویی در زوج‌های نابارور و بارور. مقاله‌های مجله‌های علمی. باروری و ناباروری. موضوع: علوم پزشکی. فصلنامه . ۲ . ۸. پائیز (۱۳۸۰): ۲۲ تا ۳۲).
۴. مسائل و مشکلات زوج‌های نابارور در رابطه با فرزند پروری. (سرداری سیار، اقدس. مسائل و مشکلات زوج‌های نابارور در رابطه با فرزند پروری. مقاله‌های همایش‌های ایران. مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات اولین همایش علمی مراقبت شبانه روزی از کودکان).
۵. بررسی عوامل پیش‌بینی کننده سلامت روان زوج‌های نابارور. (خسروی، زهره. بررسی عوامل پیش‌بینی کننده سلامت روان زوج‌های نابارور. مقاله‌های همایش‌های ایران. چکیده مقالات سمپوزیوم جنبه‌های روانشناختی ناباروری).
۶. بررسی شیوه‌های حل مسئله و سازگاری زناشویی در زوجه‌های نابارور. (پاتو، مژگان و محمدعلی مظاهری. بررسی شیوه‌های حل مسئله و سازگاری زناشویی در زوجه‌های نابارور. مقاله‌های همایش‌های ایران. چکیده مقالات سمپوزیوم جنبه‌های روانشناختی ناباروری).
۷. عوارض روان‌شناختی ناباروری و ارائه‌ی خدمات روان‌شناختی به زوجین نابارور. (میرزمانی، محمود. عوارض روان‌شناختی ناباروری و ارائه‌ی خدمات روان‌شناختی به زوجین نابارور. مقاله‌های همایش‌های ایران. چکیده مقالات سمپوزیوم جنبه‌های روانشناختی ناباروری).

۸. بررسی ویژگی‌های روانی زوج‌های نابارور. (نجمی، بدرالدین. بررسی ویژگی‌های روانی زوج‌های نابارور. مقاله‌های همایش‌های ایران. چکیده مقالات سمپوزیوم جنبه‌های روانشناختی ناباروری.)

۷-۱-۱ چارچوب نظری تحقیق

این پایان‌نامه به منظور تبیین "بررسی مفهومی و مصداقی ضرورت در باروری‌های مصنوعی" تدوین شده و بعد از بیان کلیات و پیشینه‌ی تلقیح مصنوعی در مبحث واژه‌شناسی به تبیین واژگان موضوع پرداخته و سپس در فصلی جداگانه قواعد فقهی که مرتبط با موضوع بوده با الإختصار تبیین و بعد از آن در فصلی دیگر آراء فقها پیرامون راه‌های باروری مصنوعی بیان گردیده و چون غالب فقها جواز را در این زمینه منوط به ضرورت کرده‌اند بدون اینکه قلمرو مفهومی و مصداقی آن را مشخص نمایند، در فصل آخر ضرورت در این زمینه به صورت مفهومی و مصداقی بررسی گردیده است که رسالت این پایان‌نامه در همین فصل محقق می‌گردد و البته آنچه قبل از آن آورده شده در راستای همین هدف بوده است.

۲-۱ واژه‌شناسی

در این بخش، مفاهیم و اصطلاحاتی علمی، فقهی و پزشکی استفاده شده در تحقیق مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱-۲-۱ مفهوم ضرورت

ضرورت از عناوین ثانویه و قواعد مشهور فقهی می‌باشد که در ابواب مختلف فقه مورد استناد واقع گردیده و نقشی موثر در رفع حرج و حل مشکلات فردی و اجتماعی دارد.

۱-۲-۱-۱ ضرورت در لغت

ضرورت از دیدگاه اهل لغت

الضرورة: «(از اضطرار، ضرائر و ضرورات) احتیاج زیاد و سختی و شدتی که راه‌گزینی برای آن نیست.»^۱

۱. حسینی، سیدمحمد. فرهنگ لغات اصطلاحات فقهی. ص ۳۰۴. Necessity, Compulsion.